

**Голові разової спеціалізованої вченої ради
у Державній установі
«Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»
доктору політичних наук, професору,
провідному науковому співробітнику відділу
теорії та методології всесвітньої історії
Чекаленко Людмилі Дмитрівні**

РЕЦЕНЗІЯ

**д.політ.н., проф. О.В. Зернецької
на дисертаційну роботу Іванова Д.І. на тему
«Особливості формування зовнішньополітичного курсу
британських урядів (1990-2010 рр.)»,
подану на здобуття наукового ступеня
доктора філософії (в галузі історії)
за спеціальністю 032 Історія та археологія**

Актуальність теми дослідження.

Дослідження Іванова Д.І. присвячено еволюції британської зовнішньої політики в умовах зростання ваги та впливу Сполученого Королівства в системі міжнародних відносин. З цієї точки зору аналіз британського зовнішньополітичного процесу відзначається значною актуальністю, враховуючи незавершеність формування позицій основних центрів сили в контексті європейської та глобальної безпеки.

Важливою ознакою дисертації Іванова Д.І. є визначення взаємозв'язку внутрішніх та зовнішніх (міжнародних) чинників у рамках британського зовнішньополітичного процесу, виявлення впливу зовнішньополітичних програм провідних політичних партій на реалізацію урядової політики, висвітлення ролі політичних дебатів довкола завдань і методів реалізації зовнішньополітичного курсу різних урядів.

Суттєвим фактором, який сприяє посиленню наукового інтересу до британської зовнішньої політики, є послідовна підтримка України з боку урядів Великої Британії в умовах російсько-української війни. З цього погляду проблематика, пов'язана з формуванням зовнішньополітичного курсу Сполученого Королівства, безумовно заслуговує на увагу з боку української наукової спільноти.

Зв'язок дисертації з планами наукових робіт.

Дисертаційне дослідження Іванова Д.І. виконувалося у відділі трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» в рамках планових наукових тем «Зовнішньополітичні стратегії провідних держав євроатлантичного простору в контексті національних інтересів

України» (державний реєстраційний номер 0117U002497) та «Історичні витоки та трансформаційні процеси доби «холодної війни» в Європі (1947–1975 рр.)» (державний реєстраційний номер 0118U001647).

Наукові положення, розроблені особисто дисертантом та їх новизна.

Наукова новизна дисертації обумовлена метою дослідження (провести узагальнювальний аналіз специфіки формування зовнішньої політики Великої Британії та особливостей її реалізації). В результаті дослідження здійснено багатоаспектний аналіз британського зовнішньополітичного процесу, включаючи співвідношення між його внутрішньополітичними та зовнішніми складовими. Зазначені напрями та вектори не дістали належної уваги в попередніх дослідженнях українських науковців.

Визначення особливостей формування зовнішньополітичного курсу Великої Британії щодо ключових проблем міжнародних відносин дає можливість заповнити певну прогалину в дослідженні новітньої британської історії кінця ХХ – початку ХХІ ст.

В дисертації Іванова Д.І. уперше в українській історіографії здійснена спроба провести комплексне дослідження умов та особливостей формування британської зовнішньої політики у постбіполярний період (1990 – 2010 рр.) та визначити її місце у системі міжнародних відносин.

У тому числі в дисертації Іванова Д.І.:

- проведено порівняльний аналіз зовнішньої політики консервативного кабінету Дж. Мейджора та лейбористських урядів Т. Блера і Г. Брауна;
- на основі залучення до наукового обігу малодосліджених матеріалів (політичні маніфести британських політичних партій, парламентські дебати) охарактеризовано еволюцію зовнішньополітичних доктрин британських політичних партій;
- уточнено співвідношення внутрішніх та зовнішніх чинників у процесі формування зовнішньополітичного курсу урядів Сполученого Королівства;
- на основі аналізу матеріалів засідань британського парламенту охарактеризовано ключові питання британського зовнішньополітичного дискурсу та їх сприйняття британським істеблішментом;
- досліджено ставлення ключових британських політичних партій до проблеми участі Сполученого Королівства у військових конфліктах, включаючи використання інструменту гуманітарних інтервенцій та формування підходів щодо регіональних конфліктів та їх врегулювання;
- розглянуто еволюцію політики Сполученого Королівства щодо країн що розвиваються.
- поглиблено наукову інтерпретацію особливостей формування європейського вектору британської зовнішньої політики;
- виявлено цілі та інтереси британської політики щодо країн пострадянського простору та КНР.
- проілюстровано роль державних інститутів і політичних партій у британському зовнішньополітичному процесі;

- виявлено характер і способи впливу основних політичних партій та парламентських фракцій на зовнішню політику урядів Сполученого Королівства;
- окреслено роль регіональних партій автономних адміністративно-територіальних регіонів Сполученого Королівства у зовнішньополітичному процесі.

Структура дисертації, обґрунтованість і достовірність наукових положень та висновків.

В основу дослідження Іванова Д.І. покладено проблемно-хронологічний принцип з використанням порівняльно-історичного підходу. Всі три розділи дисертації мають логічну структуру, яка відповідає поставленим у вступі науковим завданням та чітко сформульованій авторській концепції дослідження.

У першому розділі «Історіографія та джерельна база дослідження», який складається з трьох підрозділів, міститься огляд історіографії британської зовнішньої політики визначеного хронологічного періоду, представлено аналіз джерельно-документальної бази дослідження та обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження.

У другому розділі «Роль політичних партій у британському зовнішньополітичному процесі», який складається з чотирьох підрозділів, увагу зосереджено на внутрішньополітичних аспектах формування зовнішньополітичного курсу. Автор зосередив увагу на питаннях політичної конкуренції та особливостях формування зовнішньополітичних концепцій Консервативної та Лейбористської партій, політичних дебатах довкола тенденцій та еволюції європейської безпеки, ставленні основних політичних партій до участі Великої Британії у війнах та конфліктах, а також специфічних аспектах зовнішньополітичного позиціонування малих та регіональних партій.

Третій розділ дисертації «Ключові напрями британської зовнішньої політики у постбіполярну добу», складається з п'яти підрозділів, які послідовно присвячені американо-британським «особливим відносинам», британській позиції щодо європейської безпеки в контексті розпаду СРСР та балканської кризи, політиці щодо пострадянського простору, специфічним ознакам і пріоритетам європейського вектору британської зовнішньої політики, еволюції британської зовнішньої політики стосовно країн, що розвиваються.

Сформульовані в дисертації проміжні та підсумкові висновки відповідають меті дослідження та сформульованим у вступі технічним завданням, які включають аналіз джерельної бази дослідження та стану наукової розробки проблеми, проведення компаративного аналізу підходів Консервативної та Лейбористської партій до основних проблем зовнішньої політики, виявлення впливу політичних партій на формування зовнішньополітичного курсу урядів Великої Британії, окреслення найбільш контроверсійних питань зовнішньополітичного характеру у відносинах провідних політичних партій, визначення ієрархії основних напрямків британської зовнішньої політики та їх регіональної специфіки, окреслення цілей та спрямованості ключових напрямів британської зовнішньої політики.

У висновках дисертації (с. 212-216) автором сформульовано ряд важливих наукових положень, які створюють узагальнене уявлення про розвиток британського зовнішньополітичного процесу у період 1990-2010 рр. та розкривають специфіку реалізації британської зовнішньої політики:

- Доведено, що зміни у британській зовнішній політиці були зумовлені адаптацією до умов постбіполярного світу на засадах гегемонії США та євроатлантичних структур. Затвердження неоліберального економічного консенсусу звузило коло проблем у британській політиці, які спричиняли суттєві розбіжності в підходах керівництва основних політичних партій і могли слугувати джерелом гострих протиріч у британському суспільстві.

- Відзначено, що формально не протиставляючи трансатлантичний та європейський напрями зовнішньої політики як альтернативні, керівництво провідних британських партій надавало перевагу факторам особливих відносин зі США та модернізації ролі НАТО в якості головних чинників євроатлантичної системи безпеки.

- Автором визначено та охарактеризовано співвідношення компонентів політичного реалізму та ліберального ідеалізму у політичному світогляді керівництва Консервативної та Лейбористської партій, включаючи їх вплив на формування зовнішньополітичного курсу відповідних урядів Сполученого Королівства.

- В сенсі політичних дебатів з приводу європейської політики британські урядові кола загалом надавали перевагу концепції «Європи націй», яка найкраще відповідала їх розумінню європейської інтеграції, та стримували спроби Франції та ФРН реформувати європейські інституції в бік поступового перетворення ЄС на конфедеративну наддержаву.

- Показано, що британська позиція щодо участі у периферійних війнах та конфліктах постбіполярної доби формувалася від впливом Балканської кризи. На початковому етапі британський істеблішмент бажав уникнути військового втручання, однак згодом, під тиском з боку союзників по НАТО і ЄС, підтримав концепцію «гуманітарної інтервенції», яка пізніше застосовувалася урядом Т. Блера для обґрунтування інтервенцій в Афганістані та Іраку. Затвердження кабінетом Т. Блера концепції гуманітарних інтервенцій мала далекосяжні наслідки, які за підсумками Другої іракської війни (2003 р.) підірвали довіру британців до уряду та його відданості національним інтересам держави.

- Після розпаду СРСР британський уряд висловлював активну зацікавленість у вирішенні конфліктних проблем, пов'язаних з долею радянського ядерного арсеналу, а згодом зосереджував основну увагу на стабілізації політичних систем держав пострадянського простору та їх включенні (у тому чи іншому статусі) до євроатлантичного політико-безпекового простору.

- У відносинах з країнами, що розвиваються, головним інструментом залишалася Співдружність націй, до якої входила більшість домініонів і колишніх колоній Британської імперії. В період 1990–2008 рр. британські уряди розглядали розвиток політичних та економічних відносин з більшістю країн Співдружності, за винятком Канади, Австралії, Індії та ПАР, у якості відносно другорядного завдання.

- В контексті перетворення КНР на другу економіку світу та провідну регіональну державу АТР британське політичне керівництво усвідомлювало неефективність важелів тиску на керівництво КПК та засобів стримування економічного зростаючого впливу КНР.

- Автор розглядає результат референдуму 2016 р. на користь Брекзиту в руслі посилення протиріч між Консервативною та Лейбористською партіями, а також активізації груп єврооптимістів та євроскептиків у їх середовищі. На думку автора, впродовж 2000-х рр. «загалом оформилася ідея отримання мандату на посилення євроінтеграції через проведення національного референдуму з проводу набуття чинності Лісабонського договору 2007 р., яка дістала значну популярність у Консервативній партії» (с. 215). Утім, відмова від проведення референдуму, загострення міграційної кризи та суперечності з керівними установами ЄС у підсумку призвели до Брекзиту (2020–2021 рр.) навіть попри визнання Брюсселем особливого статусу Сполученого Королівства в ЄС шляхом визнання за ним окремих ексклюзивних прав (opts-out).

- Вихід Сполученого Королівства зі складу ЄС спричинив суттєвий перегляд зовнішньополітичної доктрини правлячої Консервативної партії у бік національно орієнтованого політичного курсу, спрямованого на підвищення ролі держави в міжнародній ієрархії.

Роботу Іванова Д.І. доповнюють 3 додатки, які містять слушний документальний ілюстративний матеріал до другого розділу (с. 141-147) та порівняльну таблицю (с. 146-148), яка характеризує ключові зовнішньополітичні проблеми, досягнення та невдачі в діяльності кабінетів Дж. Мейджора (1990-1997 рр.), Т. Блера (1997-2007 рр.) та Г. Брауна (2007-2010 рр.).

Основні наукові положення та висновки дисертації Іванова Д.І. видаються логічними, обґрунтованими та підтверджуються наведеними фактами та залученими джерелами. Тези та положення, які виносяться на захист, доцільно вважати доведеними, обґрунтованими та логічно-послідовними.

Повнота викладу основних наукових положень, висновків та практичних рекомендацій в опублікованих працях автора.

Отримані автором результати дослідження дістали достатньо повне відображення у 15 публікаціях автора по темі дисертації.

Іванов Д.І. опублікував по темі дисертації 4 статті у фахових наукових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз даних, 1 статтю у зарубіжному науковому виданні (журнал «*Torun International Studies*», Польща), 1 розділ у колективній монографії, 2 статті у наукових виданнях України, які додатково відображають наукові результати дисертації, та 7 доповідей і повідомлень у матеріалах наукових конференцій.

Матеріали першого розділу дисертації дістали відображення у трьох публікаціях, другого розділу – у п'яти, третього розділу – у семи публікаціях автора.

Всі статті Іванова Д.І., які містяться в представленому в дисертації переліку (с. 10-12), оформлені відповідно до вимог, які висуваються до наукових статей у фахових виданнях України. За їх змістом, усі наукові публікації Іванова Д.І. по

темі дисертації містять викладення та обґрунтування отриманих наукових результатів.

Ряд публікацій автора являють собою розширене викладення матеріалів окремих підрозділів або окремих сюжетів, які розглядаються в підрозділах дисертації. Остання ремарка стосується головно тематики доповідей на наукових конференціях, наприклад: «Участь Великої Британії у Другій іракській війні в контексті англо-американських “особливих відносин”», «Британська політика щодо України в постбіполярний період (1991–2010 рр.)», «Британська політика щодо Південного Кавказу та Центральної Азії в постбіполярний період (1991–2010 рр.)», «Британська політика щодо КНР у постбіполярний період (1991–2010 рр.)», «Британська політика щодо арабо-ізраїльського конфлікту в постбіполярний період (1991–2010 рр.)».

За їх оформленням та змістом усі статті Іванова Д.І. мають бути зараховані як такі, що відповідають вимогам та відображають зміст і положення дисертації.

Матеріали дисертації Іванова Д.І. пройшли апробацію на 16 наукових конференціях.

Дисертація була рекомендована до захисту на Вченій раді ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Наукове та практичне значення дисертації.

Наукове та практичне значення отриманих результатів дослідження Іванова Д.І. виявляється у відтворенні реальних обставин та механізмів формування, визначення цілей та спрямованості британської зовнішньої політики. Основні положення та висновки дисертації можуть бути використані для написання навчальних посібників і спеціалізованих наукових праць з історії міжнародних відносин, історії Великої Британії, при розробці курсів і спецкурсів з всесвітньої історії, історії міжнародних відносин та зовнішньої політики.

Відповідність чинним вимогам щодо оформлення дисертації.

Дисертація подана у вигляді кваліфікаційної наукової роботи на правах рукопису, виконана здобувачем особисто, містить нові наукові положення та обґрунтовані теоретичні результати, які характеризуються логічністю викладення та достовірністю, засвідчують особистий внесок здобувача в розвиток української історіографії зовнішньої політики зарубіжних країн.

Оформлення дисертації відповідає затвердженим вимогам до оформлення дисертації відповідно наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 (зі змінами внесеними згідно наказу МОН від 31 травня 2019 р. № 759).

Відповідність змісту дисертації спеціальності, з якої вона подається до захисту.

Дисертаційне дослідження Іванова Д.І. повністю відповідає паспорту спеціальності 032 Історія та археологія.

Зауваження та рекомендації:

1. При написанні дисертації було б варто ширше використовувати документи урядових і парламентських комісій та аналітичних центрів. Зокрема це стосується багатотомної доповіді комісії з розслідування війни в Іраку (The Report of the Iraq Inquiry. Report of a Committee of Privy Counsellors, 2016).

2. У тексті третього розділу та висновках до цього (с. 206-211) було б варто детальніше виокремити приклади впливу програмних положень політичних партій на політику урядів консервативної та лейбористської партій. Хоча ці аспекти частково відображені у тексті роботи, в окремих випадках вони потребують додаткової ілюстрації. Зокрема це стосується ухвалення урядами тих чи інших політичних рішень, зокрема, у питаннях ставлення до фінансово-економічного союзу ЄС (впровадження єдиної валюти *євро*), міграційної проблематики, Європейської соціальної хартії, повноважень судових органів тощо.

3. В деяких випадках автор не вказує партійної приналежності окремих депутатів парламенту. Практика обов'язкової партійної приналежності депутатів вносить більшу чіткість в аналіз парламентських дебатів.

4. Видається доцільним розширити аналіз британської політики щодо КНР та Російської Федерації. Хоча поглиблений аналіз цих аспектів обмежений лімітами обсягу кваліфікаційної роботи, ці напрями дослідження залишаються перспективними та актуальними.

Загалом вказані зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Іванова Д.І. і мають до певної міри рекомендаційний характер.

Результати перевірки роботи на академічний плагіат.

Робота Іванова Д.І. пройшла успішну перевірку на академічний плагіат. За результатами перевірки дисертації Іванова Д.І. на плагіат через програму Unіcheck було виявлено, що унікальність тексту складає 87,9% (12,1% схожості).

Переважна частина співпадінь виявлена з публікаціями автора за темою дисертації. Усього програма знайшла збіги з 9 публікаціями автора, з яких 8 вказані у списку опублікованих праць за темою дисертації. До списку публікацій, які вказані у списку опублікованих робіт дисертації входять: «Проблеми зовнішньої політики в програмах британських регіональних партій (1992–2010)» (4,87% схожості); «Зовнішньополітична програма Лейбористської партії Великої Британії» (1,12% схожості); «Британська зовнішня політика кінця ХХ – початку ХХІ століття в дослідженнях українських вчених» (0,52% схожості); «Британська політика щодо Південного Кавказу та Центральної Азії в постбіполярний період (1991–2010 рр.)» (1,23% схожості); «Британська політика щодо КНР у постбіполярний період (1991-2010 рр.)» (1,01% схожості); «Зовнішньополітичний імідж держави (на прикладі британських гуманітарних інтервенцій)» (0,7% схожості); «Зарубіжна історіографія британського зовнішньополітичного процесу періоду 1990-2010 рр.» (0,01%); «Ставлення основних політичних партій до участі Великої Британії у війнах та конфліктах» (0,29% схожості). 0,52% схожості стосується публікацій Іванова Д.І., які не входять до списку опублікованих праць за темою дисертації.

Таким чином, 10,27% схожості в тексті дисертації стосується авторських публікацій Іванова Д.І. Якщо не включати їх до кінцевого підрахунку, унікальність авторського тексту складає 98,17%.

Висновок щодо дисертаційної роботи Іванова Д.І.

Кваліфікаційна праця Іванова Дениса Ігоровича на тему: «Особливості формування зовнішньополітичного курсу британських урядів (1990-2010 рр.)», представлена до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю: 032 «Історія та археологія», є актуальною, завершеною (в рамках поставленої проблеми) науковою працею, що виконана на належному науково-теоретичному рівні.

Дисертація відповідає спеціальності 032 «Історія та археологія» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, пп. 6, 7, 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 341 від 21 березня 2022 р., а її автор Д.І. Іванов заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

25 травня 2023 р.

Рецензент:

доктор політичних наук, професор,
завідувач відділу глобальних і цивілізаційних процесів
Державної установи «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»

О.В. Зернецька

